

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/328572352>

Kùltürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu'daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti

Article · October 2007

CITATIONS

0

READS

59

Koray Özcan

Pamukkale University

43 PUBLICATIONS 55 CITATIONS

SEE PROFILE

Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu'daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti

KORAY ÖZCAN

Selçuklu dönemi, Anadolu Türk kentlerinin mekânsal altyapısının örgütlendiği *erken dönem Türk yerleşimi* ya da *kolonizasyon süreci* olarak adlandırılabilir. Bu süreçte, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya yönelen yerleşik ve yarı yerleşik ya da göçebe yaşam kökenine sahip Türkmen topluluklarının örgütlediği aşiretler konfederasyonu niteliğindeki Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması ile Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim kültürü mirası üzerinde

-tamamen Anadolu'ya özgü- Türk yönü egemen bir kent kültürü gelişmeye başlamıştır. Kuşkusuz bu kültürün tarihsel ve mekânsal kökleri Türklerin Anadolu ön-

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde, Türk İslam kültürü etkisinde yeniden yapılandırılan ya da yeni kurulan Anadolu kentlerinin mekânsal kurgusunun tanımlanmasıdır. Bu tanımlama, Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemi olarak Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonlarını biçimlendiren mekânsal ve işlevsel dinamiklerin ortaya konması ve Türklerin Orta Asya ve İran Türk İslam coğrafyasından Anadolu'ya taşıdıkları yerleşme pratikleri ile Anadolu'da devraldıkları Hristiyan Bizans yerleşim kültürü mirasının boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin vakayiname ya da vakıfname gibi yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntular ve mimari kalıtların, ortaya konan bir dizi varsayım eşliğinde irdelenmesine ve elde edilen bulguların kurgulanan planlar ya da şemalar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

cesi yerleşik yaşam pratiklerinin, Anadolu'da var olan Bizans kültür mirası üzerindeki mekânsal birlikteliğine dayanmaktadır. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu kenti, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından taşınan ya da aktarılan yerleşik yaşam pratiklerinin, Anadolu'da karşılaşılan ve devralınan Bizans yerleşim kültürü altyapısı üzerinde uyarlanmış mekânsal ürünleri olarak tanımlanabilir.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde Türk İslam kültürü etkisinde yeniden yapılandırılan ya da yeni kurulan Anadolu kentlerinin mekânsal kurgusunun tanımlanmasıdır. Bu ta-

nımlama, Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemi olarak Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonlarını biçimlendiren mekânsal ve işlevsel dinamiklerin ortaya konması ve Türklerin Orta Asya ve İran Türk İslam coğrafyasından Anadolu'ya taşıdıkları yerleşme pratikleri ile Anadolu'da devraldıkları Hristiyan Bizans yerleşim kültürü mirasının boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

Araştırmada Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusunu tanımlayan ya da biçimlendiren dinamikler, bir dizi varsayım eşliğinde irdelenmiştir. Birinci varsayım, Selçuklu kentlerinin Bizans egemenliğinden devralınan mekânsal altyapı üzerinde biçimlendiği, başka bir ifadeyle Türk İslam toplumunun mekânsal gereksinimlerine uyarlandığı ve evrimleşti(rildi)ğidir. İkinci varsayım, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya taşıdıkları ya da aktardıkları yerleşme pratiklerinin, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusu üzerinde belirleyici ve yönlendirici olduğudur. Üçüncü varsayım ise Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusu ya da örgütlenme düzeni ile işlevsel kimlikleri arasında bir bağıntı olduğudur.

Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin vakayiname ya da vakıfname gibi yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntular ve mimari kalıtların, ortaya konan bir dizi varsayım eşliğinde irdelenmesi ve elde edilen bulgu-

ların kurgulanan plan ya da şemalar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Araştırmanın zaman dizgisi; Anadolu Selçuklu Devleti siyasi ve yönetsel egemenlik düzeninin kurulduğu on ikinci yüzyıl başı ile Selçuklu egemenlik düzeninin sona erdiği ve çok parçalı siyasi yapılanmalar dönemi olarak tanımlanan Türk Beyliklerinin oluşmaya başladığı on üçüncü yüzyıl sonu arasındaki yaklaşık iki yüzyıllık dönem olarak tanımlanmıştır.

Tarihsel ve Mekânsal Arka Plan

Kültürler arası etkileşim sürecinde, aktarılan ve devralınan kültürel mirasın Anadolu'daki mekânsal ortaklığı olarak tanımlanan Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusunun açıklanabilmesi için gerek aktarılan gerekse devralınan yerleşme kültürü mirasının tarihsel ve mekânsal kökenleri açısından Anadolu öncesi Türklerin yerleşik yaşam pratikleri ile Türk öncesi Anadolu'da var olan yerleşme kültürünün irdelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Aktarılan Yerleşim Kültürü Mirası: Anadolu Öncesi Türk kenti

Anadolu öncesi Türk kentleri (Özcan, 2005a: 11-12), askerî ve stratejik koşulların biçimlendirdiği *orduğ* olarak adlandırılan Türk *hakan* geleneği ile Budist felsefesindeki kozmik inanışların mekânsal yansımaları olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle Budist felsefedeki kozmik inanışa göre kare plan yeryüzünü, kentleri çevreleyen su hendekleri denizleri, surlar ve kuleler dağları,

Koray Özcan, Dr.

Selçuk Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - korayozcan@gmail.com

Yayınlarından Seçmeler: Anadolu'da Orta Çağ kent morfolojisi üzerine düşünceler: Selçuklu çağında Akşehir. (2005). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (24), 1-13. • Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme tipolojileri I: Pazar ya da panayır yerleşmeleri. (2006). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 205-224. • A study on the future of urban models in third millennium: Sustainable urban model for Kırıkkale Turkey. (2006). *The Sustainable City IV; Regeneration and Sustainability*, 367-375.

kentlerin ortasında yer alan suni tepeler ise evrenin merkezi olduğuna inanılan *temür kazug* adı verilen Kutup Yıldızını temsil etmektedir. Dolayısıyla Anadolu öncesi Türk kentlerinin mekânsal kurgusu, Budist felsefedeki kozmik inanişâ göre dünyanın merkezinde olduğuna inanılan *temür kazug* adı verilen suni tepeler ile Türk *hakan* geleneğinde işlevsel açıdan *hakan* karargâhını ya da sarayını temsil eden *orduğ* odak olmak üzere kare plan esasına göre örgütlenmiştir.

Türk kentlerinin mekânsal kuruluş süreci irdelenirse¹ hükümdar sarayı ya da *orduğ* çevresinde Türklerin oymak veya boy farklılıklarına göre gruplar hâlinde çadırlar kurmaları yoluyla başlayan geçici nitelikteki yerleşme düzeninin süreç içinde taş ya da ağaç veya kil ya da kamıştan oluşan balçık malzemeden yapılmış bir ya da iki katlı kalıcı konutlara dönüşmesi ve savunma duvarları ile çevrilmesiyle tamamlandığı söylenebilir.

Bu mekânsal kurgu kapsamında, Türk kentinin mekânsal öğeleri (Esin, 1972: 135-215, 1983: 183-196); *hakan* sarayı ve beylerin ikametgâhlarının bulunduğu *temür kazug* olarak adlandırılan suni tepe üzerinde konumlanmış *orduğ* (iç kale), *orduğ* çevresinde yayılmış konut alanlarını içeren ve hendek, sur ve kulelerle çevrilmiş *balık* (kent), dinî etkinlik merkezleri işlevinde *buyan* adı verilen Budist külliye ve ticaret faaliyetlerinin gerektirdiği açık ve geniş mekân ihtiyacı ile güvenlik unsurlarına dayalı olarak kent dışında konumlanan pazar alanlarından oluşan *kıy* (dış kent) olmak üzere sıralanabilir (Şekil 1).

¹ Anadolu öncesi Türk kentlerinin mekânsal kuruluş ve gelişim süreci üzerine bk. Cezar (1977), Baykara (1971), Özcan, (2005b).

Ancak sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Orta Asya coğrafyasında İslamiyet'in benimsenmesi ve yayılması ile İran kaynaklı İslami kültür ve medeniyet kurumları, Türk kentlerinin mekânsal organizasyonları üzerinde egemen ya da belirleyici unsurlar hâline gelmişlerdir. Dokuzuncu yüzyıldan itibaren Türk kent medeniyeti üzerinde etkisini göstermeye başlayan İslami inanç sisteminin ilk mekânsal yansımaları dinsel kurumlar

üzerinde olmuş ve ulu cami ya da namazgâh gibi İslami öğeler Türk kentlerinin mekânsal kurgusuna eklemlemeye başlamışlardır. Bu mekânsal evrim sürecinde (Barthold, 1927: 56-57; Esin, 1970: 75-102), *buyan* adı verilen Budist rahipler ve yolcuların konaklaması ya da tıp ve din eğitimi gören öğrenciler ve *otacı* adı verilen hekimlerin bulunduğu *hakan* ya da hatunlar tarafından vakıf olarak yaptırılan ve vergiden muaf tutulan Budist

külliye İslami külliye dönüşürken diğer taraftan da mescid türbe ikilisi biçiminde mekâna yansıyan yeni İslami külliye ortaya çıkmıştır.

Bu süreç sonunda, dokuzuncu ve on ikinci yüzyıllarda, Anadolu öncesi Türk kentlerinin mekânsal öğeleri de İran İslam kültürü etkisi altında mekânsal ve işlevsel açı-

Anadolu Selçuklu kenti, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından taşınan ya da aktarılan yerleşik yaşam pratiklerinin, Anadolu'da karşılaşılan ve devralınan Bizans yerleşim kültürü altyapısı üzerinde uyarlanmış mekânsal ürünleri olarak tanımlanabilir.

dan yeniden biçimlendirilmiştir. Bu çerçevede; Anadolu öncesi Türk kentleri, siyasal ve yönetsel merkez işlevindeki *orduğ* adı verilen hükümdar sarayının bulunduğu iç kale (*erk*), cami ve medrese gibi İslami kurumların yer aldığı dinsel odak işlevindeki *İslami külliye* ile kent surları dışında ekonomik etkinlik merkezi işlevindeki esnaf ve zanaatkar mahallelerinin konumlandığı *rabâd* olmak üzere üç bölümden oluşan bir mekânsal görünüm kazanmıştır (Şekil 1).

Bu noktada, kültürler arası etkileşim sürecinin mekânsal örgütlenmeler üzerindeki yansımaları açısından dikkat çekici gelişme, İslamlaşma sürecinde Türk kentlerinin mekânsal öğelerine ilişkin yer adlarının, İran İslam kültürü etkisinde etimolojik değişime uğramalarıdır. Nitekim İslam öncesi Türk kent kültüründe *orduğ*,

Türk fetihleri öncesinde Bizans egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında kırsallaşma sürecinin başladığını söylemek olanaklıdır.

balık ve *kıy* olarak

adlandırılan mekânsal öğeler, *erk* ya da *kühendiz*, *şehristan* ve *rabâd* biçiminde İran İslam kültürüne uyarlanmıştır (Barthold, 1949: 327-330; Cahen, 1975: 305-328).

Yukarıda açıklanan mekânsal evrim sürecine dayanılarak Anadolu öncesi Türk kentlerinin gerek mekânsal kurgu gerekse mekânsal öğeler açısından askerî ve stratejik gereksinimlere köklenen *orduğ* adı verilen Türk hakan geleneği ile Budist ya da İslami inanç sistemleri gibi dinsel örgütlenmelerin mekânsal düzlemde birleştirilmiş ürünleri olduğu söylenebilir.

Devralınan Yerleşim Kültürü Mirası: Anadolu Bizans Kenti

Bizans İmparatorluğu'nun sosyal ekonomik tarihi üzerine yapılan araştırmalar irdelenirse (Charanis, 1984: 523-535; Ostrogorsky, 1995: 296-324; Vryonis, 1959: 159-175) Türk fethi öncesinde asker-sivil sınıfları arasındaki çatışmalara dayalı olarak toprak kullanım vergilendirme sistemi dengesi ile imparatorluğun çok uluslu dinî etnik yapısının çözüldüğüne ve savunma organizasyonlarının bozulduğuna ilişkin bulgulardan, Türk fetihleri öncesinde (ve sürecinde) imparatorluğun sosyal ekonomik yapılanmasının ve askerî siyasal mekanizmasının çözülme içine girdiği ve Bizans egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında kırsallaşma sürecinin² başladığını söylemek olanaklıdır.

Bu süreçte sekizinci yüzyılda başlayan ve yaklaşık üç buçuk yüzyıl süren Arap Sasani istilaları ve bunları izleyen erken Selçuklu fetih dönemi sonunda, on birinci yüzyılın son çeyreği ile on ikinci yüzyıl boyunca Anadolu'nun milletler arası ticaret yollarının dışında kalmasının, ekonomisi tarımsal üretim ve transit ticaret potansiyeline dayanan Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu üzerinde evrime neden olduğu söylene-

² Korkut Tuna, kentlerin ortaya çıkış kökenlerine ilişkin doçentlik çalışmasında, özellikle Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan siyasal yönetsel belirsizlik ve çok parçalı feodal örgütlenmeler döneminde Avrupa'da başlayan kırsallaşma sürecinin, Arap Sasani ve takip eden Türk fetihleri döneminde Bizans egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında da yaygınlaştığını söyleyerek Anadolu'da göçebe yaşam biçiminin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. bk. Tuna, (1987: 153-155).

bilir.³ Nitekim arkeolojik araştırma bulguları; Bizans kentlerinin güvenlik amacıyla yamaçlardaki tahkim edilmiş antik dönem kaleleri içine çekilerek fiziksel olarak küçültüğüne (Angold, 1985: 1-37; Bouras, 2002: 499-528), kentsel işlev ve niteliklerini kaybederek kilise bölgeleri niteliğinde temel işlevi savunma olan *castron* olarak tanımlanan kale yerleşmelerine dönüştüğüne⁴ ya da *dioikismos* olarak tanımlanan kentin fiziki olarak parçalanma sürecinde yerleşim kümelerine ayrıldığına işaret etmektedirler (Şekil 2).

³ Anadolu Bizans kentinde mekânsal evrim süreci üzerine tartışmalar için bk. Kirsten, (1958: 34-48). Kirsten, Roma dönemi *polisinin*, Bizans döneminde fiziki boyutlarının küçültüldüğünü, insanlar ve ticaret merkezleri için bir sığınak işlevi kazandığını ve özellikle 1204 Latin işgali sonrasında da küçük köylerle çevrelenmiş askerî silahlı bir topluluk olan *castron* adı verilen kale kentlere dönüştüğünü ileri sürmektedir. Bryer, geç Bizans kentlerinin dağınık yerleşmelerden oluşan kilise bölgeleri niteliğinde olduğunu ve kırsal karaktere sahip dağınık birkaç küçük yerleşmeden oluştuğunu kaydetmektedir. Kazdan ise nüvizmatik bulgulara dayandırdığı araştırmasında, yedinci ve onuncu yüzyıllarda kentsel yaşamın göstergesi olarak değerlendirilebilecek dönemin mübadele aracı bronz sikke miktarındaki azalma bulgusuna dayanarak Bizans kent yaşamının sonlandığını ileri sürmektedir. Bryer, (1986: 263-279), Kazhdan, (1954: 164-183).

⁴ Teall, Bizans dönemi askerî stratejik kaynaklarına dayanarak yaptığı çalışmada, Bizans kentlerinin idari merkezlerden, kırsal topluma sığınak olarak hizmet veren tahkim edilmiş kalelere dönüşmesi sürecinin, sadece sağlam bir ekonomik temele dayanan kentler için geçerli olabildiğini belirlemiştir. Dagron ise Bizans kentlerinde sosyal ilişkiler ve yaşam biçimlerinin değiştiğini, kamusal alanların işlevsiz kaldığını ve kentlerin art bölgelerindeki kırsal nüfusa savunma hizmeti veren *castron* olarak tanımlanan askerî nitelikli kalelere dönüştüğünü ortaya koymuştur. Teall, (1977: 201-205), Dagron, (2002: 393-461).

Dokuzuncu yüzyıla tarihlenen Bizans vakayinamelerinde, Menderes havzasındaki Laodiceia'nın birkaç tepenin eteğine yayılmış dağınık yerleşme kümelerinden oluştuğuna (Khoniates, 1995: 85) ya da Gediz havzasındaki Sardis kentinin antik kalıntıları üzerinde dağılmış konutlarıyla kırsal bir yerleşme olduğuna ve piskoposluğa atanan Saint Euthymius'un, Sardis'e gitmemek için direndiğine ilişkin kayıtlar (Foss, 1976: 64-69), Türk fethi öncesinde Sardis (Salihli yakını) ve Laodiceia (Denizli yakını) gibi piskoposluk merkezi işlevindeki önemli Bizans kentlerinin kentsel niteliklerini kaybederek *dioikismos* olarak tanımlanan kırsal nitelikli yerleşmelere dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Benzer olarak 8.-10. yüzyıllar arasına tarihlenen anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin, sur veya kule yapım tamir faaliyetleri gibi askerî gereksinimler üzerinde yoğunlaştığına ilişkin tespitlerden (Iverson, 2000: 1-46), Türk fethi öncesinde Bizans kentlerinin *castron* olarak tanımlanabilecek tahkim edilmiş kale kentlere dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu (kale kentlere) dönüşüm sürecinin tüm Bizans kentleri için geçerli olduğu söylenemez.

Nitekim arkeolojik araştırmalar, Türk fethi öncesinde Bizans dönemi Anadolu yerleşme ulaşım sistemi organizasyonunun bağlantı/geçiş noktalarında konumlanmış piskoposluk kentlerinin Miletus Balat ve Ephesus Ayasuluk gibi yer değiştirdiği (Foss, 1979: 118-122) ya da Sardis gibi çok parçalı modele dönüştüğü (Foss, 1976: 64-69, Foss, & Scott, 2002: 615-622) veya Amorium ve Side gibi terk edildiği (Lightfoot, 1999: 22-31; Mansel, 1978), buna karşılık Ancyra (Ankara) ya da Cotiaion (Kütahya) veya Nicaea (İzmit) gibi Bizans dönemi Anadolu yerleşme ulaşım sistemi-

nin odak ya da düğüm noktalarında bulunan piskoposluk kentlerinin sahip oldukları askerî stratejik potansiyellere dayalı olarak *castron* (kale kent) modeline dönüşmekle birlikte askerî ve dinsel merkezler (Foss,1977: 29-86; Bryer, 1971: 22-31) olarak varlığını koruduğunu göstermektedir.

Yukarıda tanımlanan mekânsal değişim dönüşüm sürecinde Anadolu Bizans kentlerinin mekânsal görüntüsü; sarp ve yüksek bir tepe üzerinde konumlanmış tah-

kim edilmiş *castron* ya da kale yerleşmeleri ile kale yerleşmesinin dağılmasıyla ovaya doğru yayılmış birbirinden bağımsız ve dağınık yapı gruplarından oluşan *dioikismos* ya da parçalanmış yerleşme kümeleri olarak tanımlanabilir. Bu mekânsal farklılıklar, Anadolu Bizans kentlerinin konumsal ve işlevsel niteliklerine göre üstlendikleri askerî ya da dinî işlevlere dayandırılabilir. Dolayısıyla kentlerin mekânsal kurgusu ya da örgütlenme düzeni üzerindeki etkili ögeler, askerî işleve dayalı olarak sur ve kule gibi savunma yapıları ile dinî gereksinimlere dayalı olarak kilise kurumu olarak söylenebilir. Bu çerçevede *castron* yerleşmeleri askerî stratejik işlevlere dayalı olarak örgütlenen, *dioikismos* yerleşmeleri ise dinî yapılanmalar odaklı gelişen kilise bölgeleri niteliğindeki kırsal karakterli yerleşmeler olarak tanımlanabilir (Şekil 2).

Anadolu Selçuklu Kenti

Mekânsal Kuruluş ve Gelişim Süreci

Anadolu Selçuklu kenti; Anadolu'da Hristiyan Bizans kent kültürü mirası üzerinde tarihsel kökenleri Orta Asya ve İran coğrafyasına uzanan Türk İslam toplumunun mekânsal gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk İslam toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış mekânsal organizasyonlar olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya aktarılan yerleşme pratiklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans yerleşme kültürü altyapısı üzerinde birleştirilmiş mekânsal ürünleridir. Bu yönüyle Selçuklu kentlerinin tarihsel ve mekânsal köklerinin Türklerin Anadolu öncesi yerleşme pratiklerine dayandığı ve Bizans yerleşme kültürü mirası üzerinde örgütlendiği açıktır. Nitekim Anadolu kentlerinde Selçuklu dönemine tarihlenen sanatsal ürünler üzerine yapılan araştırmalar (Kuban, 1970: 103-117, 1993: 127-166), Selçuklu kent kültürünün Anadolu öncesi Orta Asya ve İran Türk İslam kültürü ile Anadolu'da Hristiyan Bizans kültürünün sanatsal ortaklıklarına dayandığını -en azından etkilendiğini- düşündürmektedir. Dolayısıyla coğrafyalar arası sanatsal ve kültürel etkileşimler sürecinde, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunun Anadolu öncesi Türk kültür mirası ile Anadolu'da Türk öncesi var olan Bizans kültür mirasının ortak ürünleri olarak biçimlendiğini söylemek olanaklıdır.

Ancak onuncu yüzyılda başlayan ve on birinci yüzyıl başlarına dek süren göçebe temele dayanan yağma karakterli Türk yayılması sürecinde Haçlı seferlerinin etkisi ile Selçuklu devlet mekanizmasının kurum-

sallaşmaması ve Anadolu'da Türk siyasal parçalanmışlığının ortaya çıkardığı askerî ve siyasal koşullar göz önüne alınırsa Türklerin ilk fetih sürecinde Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu üzerinde etkili oldukları söylenemez. Bu süreçte fethedilen kentlerdeki kilise veya katedralin yerini Fethiye veya Alâaddin olarak adlandırılan ulu camilerin alması hakkında sadece işlevsel olarak Türk İslam kültürüne uyarlandığı başka bir ifadeyle devralınan Bizans kentlerinin mekânsal kurgusunun köklü bir değişime uğramadığını söylemek olanaklıdır. Dolayısıyla Türklerin Bizans kentlerinin mekânsal kurgusunu -yeniden- biçimlendirmeleri ya da Hristiyan Bizans kentinin evrimleşerek Müslüman Selçuklu kentine dönüşmesi ancak on ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da Türk siyasal birliğinin kurulması ve Selçuklu devlet mekanizmasının kurumsallaşması gibi siyasal ve yönetsel gelişmeler sonunda gerçekleşmiştir.

Nitekim Haçlı ordusunun 1190 yılında kuşattığı Selçuklu başkenti Konya'da sultan ve emir ya da bey gibi diğer devlet yöneticileri ile Türkmenlerin kent dışındaki çadırlarında yaşadıklarına ve kuşatma sırasında kenti hızla terk ederek Anadolu öncesi Türk yerleşim kültürüne köklenen çadırlardan oluşan *ordug* yerleşim düzenine geçtiğine ilişkin kayıtlar (Gordlevski, 1941: 205; Michaud, 1944: 1-7), dönemin askerî ve siyasal koşullarının da etkisi altında Türklerin başkent Konya'da bile kentsel yaşam organizasyonlarına eklemelerinin belirli bir süreç sonunda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada şu tespit yerinde olur: Konya, Kırşehir, Niğde ya da Aksaray gibi Selçuklu kentlerinin mekânsal kuruluş sürecinde

saray ya da ulu cami gibi temel mekânsal kurumların devralınan Bizans kentlerinde var olan suni tepeler (*höyük*) üzerinde konumlandırılmaları (Esin, 1972: 137-138; Ögel, 1991: 335-340), Türk hakan geleneği ve Budist felsefedeki kozmik inanışlar eşliğinde örgütlenen Anadolu öncesi *ordug* yerleşim geleneğinin, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kuruluş ilkeleri üzerindeki etkilerine işaret etmektedir.

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kuruluş ve gelişim sürecinde -ister Bizans egemenliğinden devralınsın ister yeniden yapılandırılsın veya yeni kurulsun- Orta Asya ve İran coğrafyası Türk İslam kültüründen aktarılan vakıf kurumunun temel dinamik olduğu söylenebilir. Nitekim Selçuklu vakayinameleri (Anonim, 1952: 25; Ibn Bibi, 1941: 134-135, Ibn Bibi, 1996: 362-364; Münecimbaşı, 1935: 17, 2001: 17-18), vakıf kurumu yoluyla işle-

yen mekânsal gelişim sürecinin, devralınan Bizans kentlerinin mekânsal kurgusunun Türk İslam toplumunun yaşam biçimine uyarlanmasında olduğu kadar Aksaray ve Alâiyye gibi yeniden yapılandırılan ya da Simre ve Kubad-âbâd gibi -bir yerleşim kökeni olmaksızın- yeni baştan kurulan kentlerin mekânsal kurgularında da etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Anadolu öncesi Türk kentlerinde vakıf kurumu yoluyla örgütlenen İslam öncesinde *buyan* (Budist külliye), İslam sonrasında ise

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kuruluş ve gelişim sürecinde Orta Asya ve İran coğrafyası Türk İslam kültüründen aktarılan vakıf kurumunun temel dinamik olduğu söylenebilir.

İslami külliye olarak yerleşim geleneğinin, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya taşınmış bir kolonizasyon aracı olarak Anadolu Selçuklu kentlerinde⁵ ve sonrasında Osmanlı dönemi kentlerinde⁶ de yerleşim sürecini belirlediği ya da yönlendirdiği söylenebilir (Şekil 3).

Mekânsal Ögeler

Anadolu Selçuklu kentlerinde, hemen tüm Orta Asya ve İran Türk İslam kentlerinde olduğu gibi kentsel mekânı biçimlendiren ya da yönlendiren temel ögeler; saray darp-hane gibi stratejik kurumların üzerinde konumlandığı siyasi ve yönetsel merkez işlevindeki iç kale ve ahmedek, sosyal ve kültürel yaşamın merkezi niteliğindeki ulu cami ya da cuma camisi ve ekonomik etkinliklerin örgütlendiği çarşı ya da pazarlardır. Başka bir ifadeyle kentsel omurga bu üç mekânsal öge üzerine oturmuştur. Bu mekânsal kurguya (Özcan, 2006: 161-184), vakıf kurumu yoluyla örgütlenen medrese darüşşifa ya da cami medrese gibi kompozisyonlardan oluşan ve erken dönem külliyesi olarak tanımlanabilecek sosyal ve kültürel hizmet içerikli anıtsal kamusal yapılar ile tekke ve zaviyeler gibi dinî ve askerî kolonizasyon yapıları, kentsel mekânı saçaklandıran ikincil gelişme odakları olarak eklenmiştir (Şekil 3).

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal öğelerinin, kentlerin sahip olduğu işlevsel ve konumsal niteliklere göre kentler düzeyinde gerek niceliksel gerekse niteliksel

⁵ Anadolu Selçuklu kentlerinde vakıf külliye ilişkileri için bk. Katoglu, (1967: 336-344), Demir, (1998: 53-73).

⁶ Osmanlı dönemi Türk kentlerinin mekânsal kurgusunda vakıf imaret kurumunun rolü için bk. Ergin, (1939: 61-64). Barkan, (1963: 239-296), Yenen, (1988), Kuleli, (1986), Yediyıldız, (1981: 262-271).

açısından farklılık ya da değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Selçuklu döneminde yönetsel ve siyasi merkez işlevini üstlenmiş Konya ve Kayseri gibi kentlerin mekânsal kurgusu, diğer Anadolu kentlerinden farklılaşmaktadır. Konya ve Kayseri'de sultanların ikâmetgâhına ayrılmış saltanat sarayları işlevindeki yapıların varlığı ya da birden çok cuma camisi işlevinde dinsel yapının bulunması veya vakıf yoluyla gerçekleştirilen sur dışı yoğun anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin gözlemlenmesi, söz konusu kentlerin işlevsel kimlikleri ile doğrudan bağlantılıdır (Özcan, 2005c: 207-208).

Bir başka örnek kıyı kentleri için verilebilir. Selçuklu dönemi Anadolu yerleşme ve ulaşım sistemi içinde dış alım ve dış satım merkezleri olmasının ötesinde askerî organizasyon merkezleri işlevini de üstlenmiş Alâîye, Antalya ve Sinop gibi liman kentlerinin, benzer mekânsal öğelere sahip oldukları görülmektedir (Özcan, 2005c: 207).

Bizans Selçuklu kültürel ekonomik teması ya da siyasi sınır bölgelerinde (*uc* bölgesi) konumlanmış Ankara, Çankır XE "Çankırı"na, Tunguzlu gibi kentlerin mekân kurgusunda, sur dışı anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin etkin olması da söz konusu kentlerin sahip olduğu kolonizasyon ve fetih faaliyetleri işlevine dayanmaktadır (Özcan, 2005c: 174-185).

Mekânsal Gelişme Biçimleri ya da Kentsel Modeller

Anadolu Selçuklu kent modelleri, Hristiyan Bizans kent kültürü mirası üzerinde Türk İslam toplumunun gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk İslam toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış veya kurulmuş Selçuklu kentlerinin, dönemin sosyal kül-

türel ve siyasal yönetsel atmosferi ile Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarını biçimlendirdikleri düşünülebilir.

Bu noktada Selçuklu dönemi ile eş zamanlı olması açısından Orta Çağ Batı kentleri üzerine üretilen *açık kent* ve *kapalı kent* (Braudel, 2004: 464-468) ya da Selçuklu dönemi kentleri üzerine ileri sürülen *uc kenti* gibi (Tanyeli, 1987: 83-96) mekânsal gelişme biçimleri ya da kentsel modeller, Selçuklu kentlerinin mekânsal gelişme biçimleri açısından karşılaştırılırsa Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları ile Selçuklu döneminin özgün askerî, siyasal ve yönetsel koşulları kapsamında örgütlenen Selçuklu kentlerinin söz konusu model yaklaşımlarından farklılıklar gösterdikleri söylenebilir. Örneğin Selçuklu döneminde *uc kenti* olarak tanımlanan ve temel işlevinin askerî siyasal merkez olduğu anlaşılan Kastamonu kentinin Kütahya, Ankara, Çankırı gibi diğer uc kentlerinden farklı bir mekânsal kurguya sahip olması *uc kenti* modeli⁷ olarak üretilen kavramın gerçekte tüm Uc kentleri için geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım Akşehir için de geçerlidir. Akşehir'deki mekânsal yapı unsurlarının dağılımından Selçuklu döneminde kentin yerleşim alanının tamamen surla çevrili alan içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Özcan, 2005d: 1-13) Dolayısıyla Selçuklu dönemi kentlerinin mekânsal kurgusunu belirleyen ya da

⁷ Tanyeli, bir uc kenti olarak Kastamonu kentinin mekânsal kurgusunun uc kenti modeli yerine kale kent modeli göstermesine geçerli bir açıklama getirmemiş ve sadece önemli bir düğüm noktası olmadığı savını ileri sürmüştür (Tanyeli 1987: 52-53). Oysa Kastamonu kentinin diğer uc kentlerinden farklı mekânsal kurgusunun nedeni kentin Selçuklu yerleşme ulaşım sistemi içindeki siyasal yönetsel işlevidir.

kent modelini tanımlayan ve farklılaştıran başka değişkenler veya etkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu değerlendirmelerden hareketle Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal gelişme biçimlerinin ya da kentsel modellerinin, Anadolu'da Bizans Selçuklu ikili siyasal egemenlik düzeni ile milletlerarası ticaret potansiyellerine dayalı olarak örgütlenmiş yerleşme ve ulaşım sistemi ile Anadolu'nun coğrafi alt yapısı eşliğinde biçimlendiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle kentlerin Selçuklu yerleşme ve ulaşım sistemi içindeki coğrafi ya da konumsal nitelikleri ve işlevsel kimlikleri,

Kentlerin Selçuklu yerleşme ve ulaşım sistemi içindeki konumsal nitelikleri ve işlevsel kimlikleri, Anadolu Selçuklu kent modellerini biçimlendirmektedir.

ri, Anadolu Selçuklu kent modellerini biçimlendirmektedir. Bu çerçevede, Anadolu Selçuklu kentleri *kale kent*, *açık kent* ve *dış odaklı büyüme* modelleri olmak üzere temelde üç farklı modelde (Özcan, 2006: 161-184) sınıflandırılabilir (Şekil 4).

Bu modellerden *kale kent modeli*, işlevsel ve konumsal niteliklerine göre A tipi ve B tipi olmak üzere iki alt kategoride değerlendirilmiştir. Buna göre Selçuklu kentleri ile eş zamanlı olması açısından Orta Çağ kentleri için öngörülen⁸ (yaklaşık 10.000) nüfus büyüklüğünü aşabilmiş Konya, Kayseri ve Erzen-i Rûm gibi siyasal ve yönet-

⁸ Sanayi öncesi ya da Orta Çağ kentlerinin, sadece birkaçının nüfusu 100.000 üzerinde olup birçoğu 10.000 ile 5.000 arasında veya daha az nüfusa sahiptir. bk. Sjoberg, (1965: 323), Chandler, & Fox, (1974: 221), Russell, (1972: 77-111).

sel merkez işlevindeki kısmen sur dışı alanlarda gelişme gösteren kentler *A tipi kale kent* veya *eklemlile kale kent modeli* adı altında tanımlanırken Anadolu'nun bölgeler arası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenmiş Selçuklu üretim dağıtım sisteminin dışı açılan aktarma dağıtım merkezi

Anadolu Selçuklu kentleri kale kent, açık kent ve dış odaklı büyüme modelleri olmak üzere temelde üç farklı modelde sınıflandırılabilir.

olmalarının ötesinde askerî stratejik merkezler işlevindeki tamamen sur içinde gelişme gösteren kentler ise *B tipi kale kent modeli* olarak tanımlanmıştır.

B tipi kale kent modeli, Antalya, Alâiyye ve Sinop gibi tamamen sur içinde gelişme/büyüme

gösteren kıyı yerleşmeleri ile Selçuklu üretim dağıtım sisteminin odak noktasındaki konumuna dayalı olarak ülkesel boyutta mübadele merkezi işlevi kazanan Sivas ve Selçuklu dönemi Anadolu savunma sistemi boyutunda askerî faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevindeki Karahisar Sahip, Karahisar Köğonya gibi *karahisar* yerleşmeleri için geçerlidir (Şekil 4).

İkinci kent modeli olarak tanımlanan *açık kent modeli* de A tipi ve B tipi olarak iki alt kategoride sınıflandırılmıştır. Buna göre milletler ve bölgeler arası mübadele merkezleri işlevini üstlenmiş ve konumsal nitelikleri açısından coğrafyanın özgün koşullarının mekânsal gelişmeler üzerinde belirleyici ve yönlendirici etkilerine dayalı olarak sur dışı alanlarda gelişme gösteren Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerlerinden gelişen yerleş-

meler ile Kırşehir gibi Ahilik merkezleri *A tipi açık kent modeli*, Bizans egemenliğinden devralınan ve topografyanın mekânsal gelişme kapasitelerini sınırlandırdığı kale kent niteliğindeki Bizans kentleri ile Selçuklu döneminde Anadolu'da örgütlenen ulaşım ve yerleşme sisteminin yarattığı yeni sosyal ve ekonomik dinamikler etkisinde gerçekleştirilen anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin sur dışındaki yerleşilebilir alanlarda konumlanması sonrasında gelişen Amasya, Niksar ve Tokat gibi yerleşmeler ise *B tipi açık kent modeli* olarak tanımlanmıştır (Şekil 4).

Dış odaklı büyüme modeli olarak tanımlanan üçüncü kent modeli ise *uc* bölgeleri olarak tanımlanan Bizans Selçuklu siyasal ve kültürel temas bölgelerinde, Türk İslam kolonizasyon politikaları kapsamında yerleşimini teşvik amacıyla örgütlenen ve sur dışı yapılanma odakları olarak adlandırılan tekke ve zaviye ya da cami ve mescid gibi İslami anıtsal kamusal yapı faaliyetleri yoluyla mekânsal gelişme gösteren Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi *uc* kentleri için geçerlidir (Şekil 4).

Anadolu'da Selçuklu dönemi kent modellerine ilişkin yukarıdaki saptamalar, Selçuklu kentlerine dönük model arayışlarının tek bir modele bağlanamayacağını gösterdiği gibi eş zamanlı olma açısından sanayi öncesi ya da Orta Çağ Batı kentlerinden farklılıklar gösterdiğini de ortaya koymaktadırlar. Bu noktada Anadolu Selçuklu kentleri ile Anadolu Bizans kentleri, devralınan mekânsal gelişme biçimleri açısından değerlendirilirse *castron* olarak tanımlanan Bizans kentlerinin Selçuklu kentlerine evrimleştiği, ancak *dioikismos* olarak tanımlanan Bizans kentlerinin Laodiceia Tunguzlu örneği gibi yakınında kurulan Türk yerleşmesine mekânsal ve işlevsel

olarak evrimleştiği söylenebilir. Bu yönüyle Bizans kentlerinin Anadolu Selçuklu kent modelleri üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğu söylenebilir.

Selçuklu kentleri, Anadolu öncesi Türk kentlerinin mekânsal gelişme biçimleri açısından değerlendirilirse -özellikle- Anadolu'da *karahisar* olarak tanımlanan askerî ve stratejik işleve sahip kentler, Orta Asya ve İran coğrafyasında *kurgan* olarak tanımlanan kale yerleşmelerinin gerek yer adı verileri gerekse mekânsal kurgusu açısından Anadolu'daki mekânsal uzantıları olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

Kültürler arası etkileşim sürecinde aktarılan ve devralınan kültürel mirasın Anadolu'daki mekânsal ortaklığı olarak tanımlanan Anadolu Selçuklu kentini, döneme ilişkin yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntular ve mimari kalıtlar eşliğinde tanımlamayı amaçlayan bu araştırma sonunda bir dizi sonuçlara ulaşılmış mümkündür.

Bu çerçevede, Türk öncesi Anadolu'da var olan Bizans kentleri, Anadolu Selçuklu kentleri ile mekânsal örgütlenme düzeni açısından karşılaştırılırsa devralınan kentsel miras açısından kentlerin mekânsal kurgusunun -temelde- köklü bir değişime uğramadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Bizans kentlerinin odak merkezi işlevindeki -kilise veya katedral gibi Hristiyanlık kurumları- mekânsal öğeler, Anadolu Selçuklu kentlerinde işlevsel açıdan -Fethiye camisi veya ulu cami gibi İslami kurumlar- dönüş(türül)mekle birlikte kentlerin odak merkezi olma niteliklerini sürdürmüşlerdir. Bu işlevsel dönüşüm olgusu, Anadolu

öncesi Türk kentlerinin İslamlaşma sürecindeki mekânsal evrimi ile örtüşmesi açısından Anadolu öncesi Türk kolonizasyon politikaları ya da yerleşme pratiklerinin coğrafyalar arası kültürel devinim sürecinde Anadolu coğrafyasına aktarıldığını ya da taşındığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu noktada Türk kolonizasyon sürecinde Anadolu'nun kırsal ya da kentsel alanlarında konumlanmış Hristiyan kült alanlarının, Türk kolonizasyon sürecinde şeyh, eren ve baba gibi kolonizatör Türk dervişleri tarafından tekke ya da zaviyeler kurulması yoluyla İslami kült alanlarına dönüştürülmesi ancak Hristiyan Bizans ve Müslüman Selçuklu kültürleri arasında ortak kullanılan kült mekânları işlevini üstlenmesi⁹, Anadolu coğrafyasında kültürler arası ya da dinler arası etkileşim sürecinin mekânsal yansımaları açısından dikkat çekicidir.

Anadolu öncesi Türk kentlerinde vakıf yoluyla örgütlenen İslam öncesinde *buyan* (Budist külliye), İslam sonrasında ise İslami külliye olarak adlandırılan, cami medrese gibi anıtsal kamusal yapı kompozisyonlarından oluşan mekânsal öğeler, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya taşınmış bir kolonizasyon aracı olarak Anadolu Selçuklu kentlerinde olduğu kadar Osmanlı dönemi kentlerinde de imaret siteleri ya da külliyeler olarak mekânsal gelişim biçimlerini ya da kentsel modelleri belirleyen ve yönlendiren temel mekânsal öğeler işlevini üstlenmişlerdir. Öte yandan ulu cami işlevindeki camiler ve medreselerden oluşan söz konusu mekânsal öğelerin Anadolu Selçuklu kentlerindeki niceliksel ve nite-

⁹ Selçuklu döneminde Anadolu'da kültürler arası dinsel etkileşimin mekânsal boyutları için bk. Ocak, (1991: 661-673), (2002: 77-107).

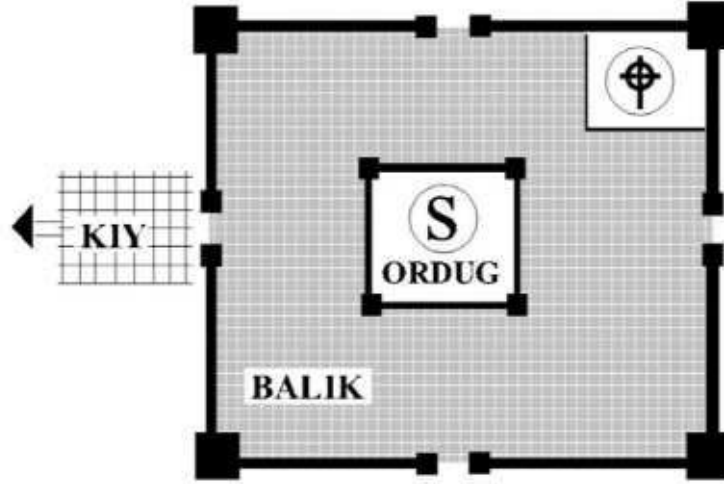
liksel dağılımının, kentlerin Selçuklu yerleşme ve ulaşım sistemi içindeki işlevsel kimlikleri ile doğrudan bağlantılı olduğu belirlenmiştir. Bu bağlantı, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal gelişim biçimleri ya da kentsel modellerini biçimlendirmiştir.

Anadolu Selçuklu kentlerinin, Anadolu öncesi Türk yerleşik yaşam pratiklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası üzerine aktarılmasının ya da uyarlanmasının mekânsal ürünleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Türk İslam kolonizasyon sürecinde Türklerin egemen etnik unsurlar olarak Bizans kentlerine eklenmesi dönemin askerî ve siyasal koşullarında belirli bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Nitekim ilk fetih dönemlerinin mekânsal ürünleri, temel önceliklerin kolonizasyon faaliyeti olmasına dayalı olarak fethedilen kentlerdeki kilise veya katedral gibi dinsel kurumların Fethiye ya da Alâaddin camisi gibi işlevsel olarak Türk İslam kültürüne uyarlanması biçiminde oluşmuştur. Dolayısıyla ilk fetih dönemi sonunda Türklerin Bizans kentlerine etnik unsurlar olarak eklenmekle birlikte kentlerin mekânsal kurgusu üzerinde köklü yapısal değişiklikler yap(a)madıkları söylenebilir. Ancak on ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçuklu devlet yapısının kurumsallaşmasının sonucu olarak vakıf kurumu yoluyla örgütlenen anıtsal kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde Hristiyan Bizans kentlerinin mekân-

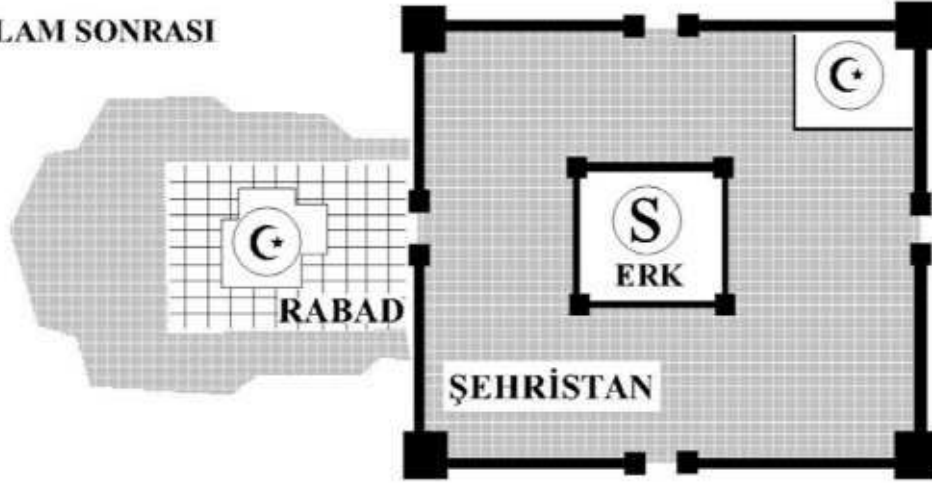
sal kurgusu, tamamen Anadolu coğrafyasına özgü Türk İslam kentlerine evrimleşmiştir. Bu evrimleşme sürecinin, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusunun, değişmeyen askerî stratejik ve sosyal ekonomik gereksinimlerin mekânsal yansımaları örgütlediği söylenebilir. Bu örgütlenme düzeni, kimi zaman Anadolu'da devralınan Bizans kentlerinin mekânsal öğelerinin işlevsel dönüşümü, -kilise ve cami gibi- kimi zaman da aynen kullanımı -kale ve çarşı pazar gibi- biçimlerinde olmuştur. Türk kolonizasyon süreci sonunda Anadolu öncesi Türk kentlerine özgü öğeler, ahmedek ya da tekke zaviyeler gibi Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusu üzerine eklenmiştir. Bu eklenme süreci, Selçuklu dönemi sonrasında örgütlenen Osmanlı kentlerinin de mekânsal kurgusunu biçimlendirmiştir (Şekil 3).

Burada hatırlatılmak istenen, Selçukluların Anadolu'da devraldıkları kentlerin (sınırlı da olsa) mekânsal bir kurgusunun var olduğudur. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu kenti, Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu ya da altyapısı üzerinde gelişmiştir. Selçuklular, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya aktardıkları maddi kültür değerleri ile Anadolu'da karşılaştıkları Bizans kültür motiflerini kimi zaman birleştirerek kimi zaman da kilise cami gibi işlevsel ve mekânsal olarak dönüştürerek ya da uyarlayarak Türk İslam kültürüne özgü mekânsal öğeler ile yeniden örgütlemişlerdir.

İSLAM ÖNCESİ

İSLAM SONRASI

GÖSTERİM

Saray

Buyan

Cami

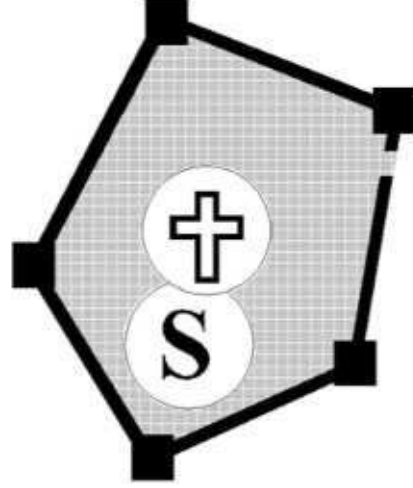
Çarşı

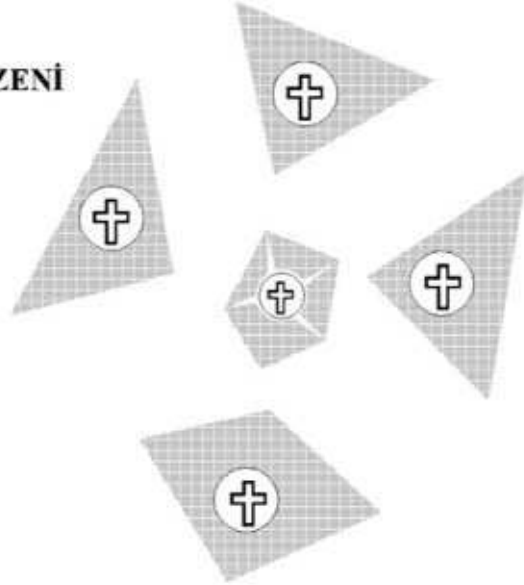
Külliye

Şekil 1. Anadolu'ya aktarılan yerleşim mirası; Anadolu öncesi Türk kenti (Özcan, 2007).

CASTRON YERLEŞME DÜZENİ

DIOIKISMOS YERLEŞME DÜZENİ

GÖSTERİM

Saray

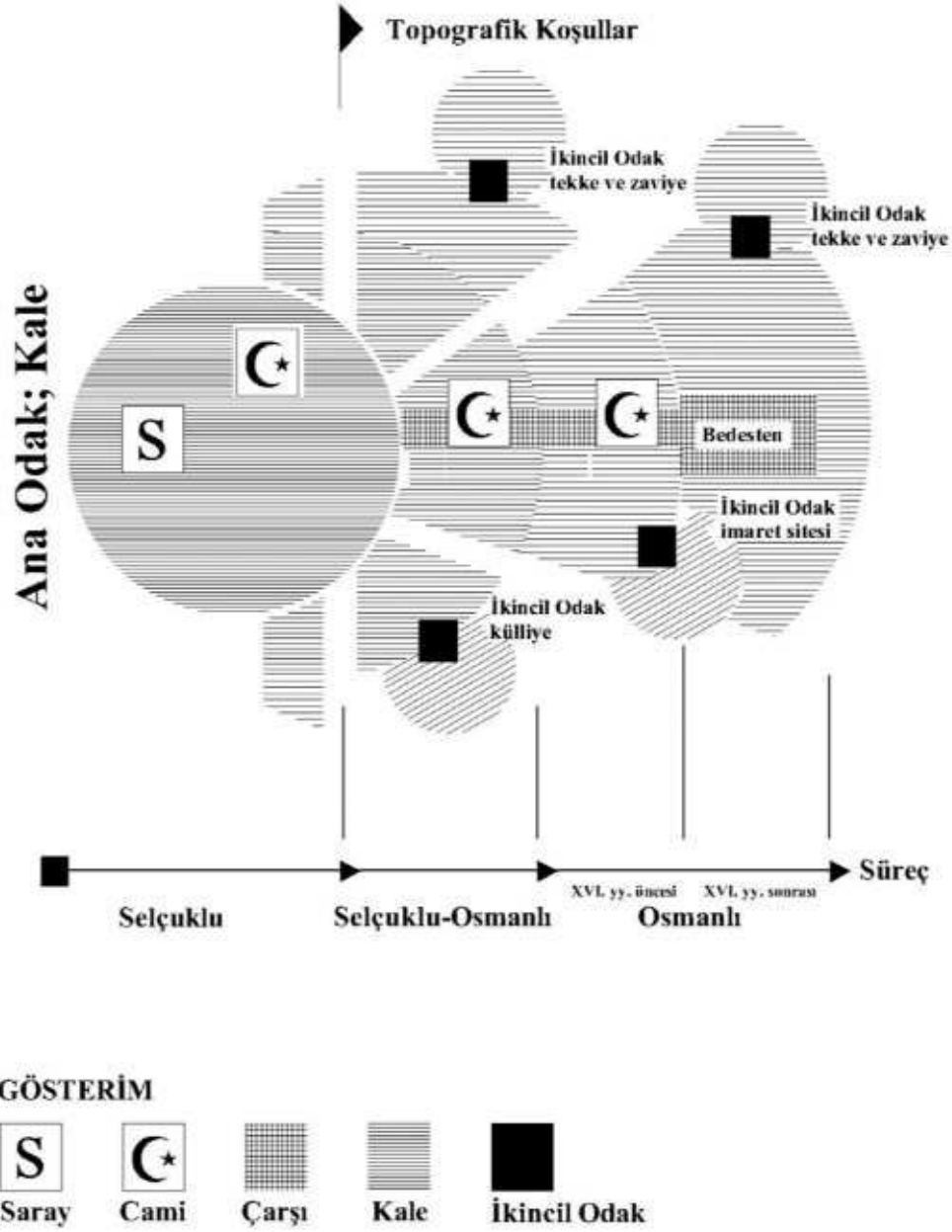

Kilise

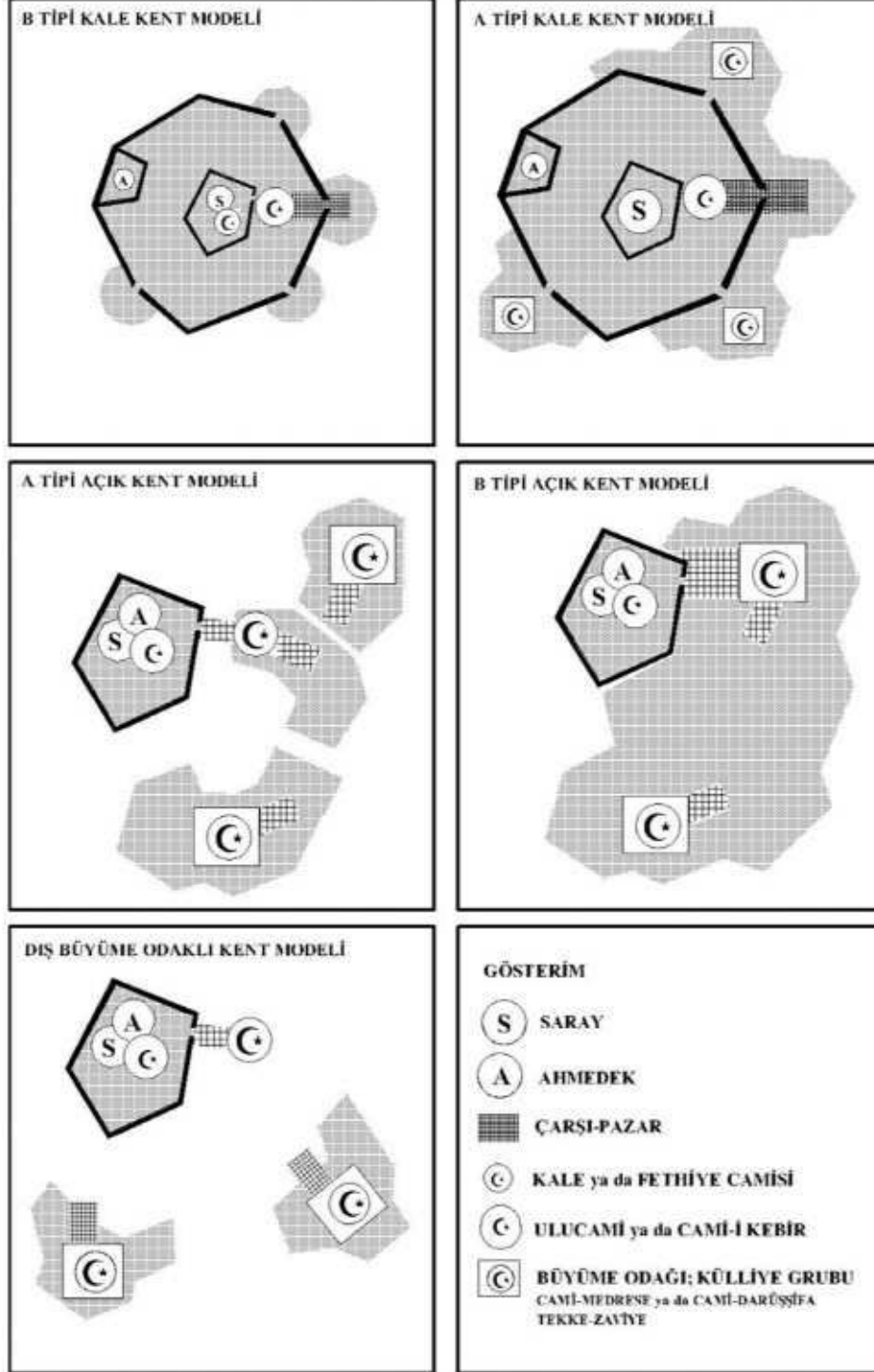

Yerleşim kümeleri

Şekil 2. Anadolu'da devralınan yerleşim mirası; Anadolu Bizans kenti (Özcan, 2007).

Şekil 3. Anadolu Selçuklukentinin mekânsal kuruluşu ve mekânsal öğelerin değişimi (Özcan, 2007).

Şekil 4. Anadolu Selçuklu kent modelleri (Özcan, 2005).

Kaynakça

- Angold, M. (1985). The shaping of the medieval Byzantine city. *Byzantinische Forschungen*, 10, 1-37.
- Anonim Selçuk-Nâme. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti tarihi III*. Ankara: Uzluk Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1963). Şehirlerin teşekkülü ve inkişafı tarihi bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına ait araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 239-296.
- Barthold, V. V. (1927). *Türkistan kültür hayatının tarihi*. TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme, no:118.
- Barthold, V. V. (1949). Farsça Ark-Erk, Kale-Citadel. *TTK Belleteni*, 13 (49), 327-330.
- Baykara, T. (1971). *Türk şehri, XI. yüzyıla kadar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bouras, C. (2002). Aspects of the Byzantine city; eighth-fifteenth centuries. In *The Economic History of Byzantium* (pp. 499-528). Washington: Harvard University Press.
- Braudel, F. (2004). *Maddi uygarlık; gündelik hayatın yapıları*. Ankara: İmge Yayınları.
- Bryer, A. (1971). Nicaea; a Byzantine city. *History Today*, 21 (1), 22-31.
- Bryer, A. (1986). Structure of the late Byzantine town; dioikismos and the mesoi. In *Continuity and change in the Byzantine and early Ottoman society* (pp. 263-279). Birmingham: University of Birmingham & DOP Press.
- Cahen, C. (1975). Tribes, cities and social organization. In *The Cambridge history of Iran; the period from the Arab invasion to the saljuqs* (pp. 305-328). London: Cambridge University Press.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chandler, T. & Fox, G. (1974). *3000 years of urban growth*. London: Academic Press.
- Charanis, P. (1984). Bizans İmparatorluğu'nun çöküşündeki ekonomik faktörler. *TTK Belleteni*, 48 (191-192), 523-535.
- Dagron, G. (2002). The urban economy, seventh-twelfth centuries. *The economic history of Byzantium: From the seventh through the fifteenth century* (pp. 393-461). Washington: Dumbarton Oaks Press.
- Demir, M. (1998). Türkiye Selçuklu şehirlerinde imaret kurumları ve vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 27, 53-73.
- Ergin, O. N. (1939). *Türk şehirlerinde imaret sistemi*. Ankara: Maarif Yayınları.
- Esin, E. (1970). Muyanlık Uygur buyan yapısından (Vihara) hakanlık muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu han ile medresesine gelişme. *Malazgirt Armağanı* içinde (s. 75-102). Ankara: TTK Yayınları.
- Esin, E. (1972). Ordu; başlangıçtan Selçuklulara kadar Türk hakan şehri. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (10-11), 135-215.
- Esin, E. (1983). Balık and ordu. *Central Asiatic Journal*, 27 (3-4), 183-196.
- Foss, C. (1976). *Byzantine and Turkish sardis*. Cambridge: Harvard University Press.
- Foss, C. (1977). Late antique and Byzantine Ankara. *Dumbarton Oaks Papers*, 31, 29-86.
- Foss, C. (1979). *Ephesus after antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish city*. London: Cambridge University Press.
- Foss, C. (1985). *Survey of medieval castles of Anatolia I: Kütahya*, London: The British Institute of Archaeology at Ankara Press.
- Foss, C. & Scott, J. A. (2002). Sardis. In *The economic history of Byzantium: From the seventh through the fifteenth century* (pp. 615-622). Washington: Dumbarton Oaks Press.
- Gordlevski, V. (1941). *Küçük Asya Selçuklular devleti*. TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme, no: 55.
- Ibn Bibi. (1941). *Anadolu Selçuki devleti tarihi (Farsça muhtasar Selçukname)*. Ankara: Uzluk Basımevi.
- Ibn Bibi. (1996). *El evamirü'l-ala'îye fil umuri'l-ala'îye (Selçukname)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Iverson, E. A. (2000). Urban renewal and imperial revival in Byzantium (730-1025). *Byzantinische Forschungen*, 26, 1-46.
- Katoğlu, M. (1967). XIII. yüzyıl Anadolu Türk mimarisinde külliye. *TTK Belleteni*, 31 (121-124), 336-344.
- Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kazhdan A. P. (1954). Vizantijskie goroda v VII.-IX. Vekach. *Sovetskaja Archeologija*, 21, 164-183.
- Kirsten, E. (1958). Die Byzantinischen stadt. In *Berichte zum XI. Internationale Byzantinisten Kongress*, 3, 34-48.
- Kuban, D. (1970). Orta Çağ Anadolu-Türk sanatı üzerine gözlemler. *Malazgirt Armağanı* içinde (103-117). Ankara: TTK Yayınları.

- Kuban, D. (1993). Batı'ya göçün sanatsal evreleri (Anadolu'dan önce Türklerin sanat ortaklıkları). İstanbul: Cem Yayınları.
- Kuleli, N. (1986). *A study of the vakıf institution in the traditional Ottoman city*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bogaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lightfoot, C. S. (1999). An early medieval city in central Anatolia. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 89, 22-31.
- Mansel, A. M. (1978). *Side; 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Michaud, G. (1944). Haçlı seferlerinde Türklerin gösterdikleri kahramanlıklar (Histoire des Croisades). *Konya Dergisi*, 51, 1-7.
- Müneccimbaşı A. b. L. (1935). *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri*. İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Müneccimbaşı A. b. L. (2001). *Camiü'd-düvel-Selçuklular tarihi; Anadolu Selçukluları ve beylikler*. İzmir: Akademi Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1991). On üçüncü-On beşinci yüzyıllarda Anadolu'da Türk Hristiyan dinî etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) kültürü. *TTK Belleteni*, 55 (214), 661-673.
- Ocak, A. Y. (2002). XIII.-XVI. yüzyıllarda Anadolu şehirlerinde dinî-sosyal hayat. *Kente Birlikte Yaşamak Üstüne içinde (77-107)*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özcan, K. (2005a). Orta Asya Türk kent modelleri üzerine bir araştırma (VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, 1-22.
- Özcan, K. (2005b). Orta Asya Türk kent modelleri üzerine bir tipoloji denemesi (VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar). *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 251-265.
- Özcan, K. (2005c). *Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özcan, K. (2005d). Anadolu'da Orta Çağ kent morfolojisi üzerine düşünceler: Selçuklu çağında Akşehir. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (24), 1-13.
- Özcan, K. (2006). Anadolu-Türk kent tarihinden bir kesit; Selçuklu kent modelleri. *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 161-184.
- Russell, J. C. (1972). *Medieval regions and their cities*. London: Indiana University Press.
- Sjoberg, G. (1965). *The preindustrial city; past and present*. New York: The Free Press.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (XI.-XV. yüzyıllar)*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Teall, J. (1977). Byzantine urbanism in the military handbooks. In *The medieval city (201-205)*. London: Yale University Press.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin ortaya çıkış ve yaygınlaşması üzerine sosyolojik bir deneme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Vryonis, S. (1959). Byzantium: The social basis of decline in the eleventh century. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 2 (2), 159-175.
- Yediyıldız, B. (1981). Sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak Osmanlı vakıf külliyeleeri. *Türk Kültürü*, 219, 262-271.
- Yenen, Z. (1988). *Vakıf kurumu-imaret sitesi bağlamında Osmanlı dönemi Türk kentlerinin kuruluş ve gelişim ilkeleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

A Spatial model of Intercultural Interaction in Anatolia; Anatolian Seljuk Town

Koray Özcan, Dr., Selçuk University Department of City and Regional Planning
korayzcan@gmail.com

Citation

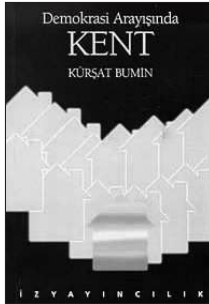
Özcan, K. (2007). Kültürler arası etkileşim sürecinin Anadolu'daki mekânsal ortaklığı: Anadolu Selçuklu kenti. (**A spatial model of intercultural interaction in Anatolia; Anatolian Seljuk town**). *Sivil Toplum Dergisi (Journal of Civil Society)*, 5 (17-18), 135-153.

Abstract: As social, cultural, economic and political forces, empires such as those of the Hittites, Macedonians, Romans and Byzantines organized the urban network and transportation systems in Anatolia as called Asia Minor of which Anatolian Seljuk State constitutes a major part. So the founding Seljuk State has been importance in the urban history of Anatolia because of being the first Turkish-Islamic colonization and urbanization process in Anatolia.

This study attempts to define the spatial organizations, spatial elements, and also spatial models of Anatolian cities during Anatolian Seljuk period. This definition is important to determine for the spatial and functional dynamics which shaped the spatial organizations of Anatolian Seljuk towns and also, indicate the dimensions of Turkish urban practices transferring from Central Asia and Iran to Anatolia and urban heritage in Anatolia taken over from Christian-Byzantine sovereignty.

The methodological frame of this study is based on examining manuscript sources such as chronicles and waqfiyyes, and also architectural-archaeological findings together with some hypotheses and transferring from their data on to plans and schemas.

► ► ► K İ T A P

Demokrasi Arayışında Kent

Kürşat Bumin
İz Yay. (1998). 189 s.
ISBN: 975-355-339-0

Demokrasi Arayışında Kent

Gramsci'den bu yana sıkça yinlendiği gibi "Doğu'da devlet her şeydir." Bir şey değil ama konuşmayan, her tarafı ve her şeyi kaplamış, ettikleriyle *mesut* ve *bahtiyar*, suskun bir *her şey*. Batı'da devlet evi ve *şehri* kurarken eyleminin yanında bir sürü de laf etmişken bizde tamamen farklı bir şekilde insanların *yuvasını yapmak* için bildik yöntemlerle yetinmiş. Kürşat Bumin bu çalışmasında *vekâlet* demokrasisine karşı *katılım* demokrasisini savunan *yurttaş kentlilerin* ulaşım, sağlık, eğitim, kültür, tüketim vb. konular kadar kentin kendisinin de düzenlenmesine katılarak *merkezî yönetimlere* karşı *karşı iktidarlar* kurmalarını öneriyor. Farklı insanların bir araya gelip birbirlerini ve çevrelerini zenginleştirdikleri uygarlığın ve demokrasinin beşiği olan kente, doğuşundan başlayarak geçirdiği bütün evrelere kuş bakışı değinerek antidemokratik kent modelleriyle hesaplaşmayı da deniyor.